Урок. Іменник. Рід і відміни іменників

урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

«Мова має два потужних крила, які дають їй повнокровне життя» — І. Вихованець

Проблемне питання уроку: Чому за закінченням не завжди можна визначити рід іменника, якщо сирота може бути і він, і вона, а метро й Токіо належать до того самого роду?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає три роди іменників і пояснює, як визначити рід іменників, вжитих у множині. • Називає ознаки іменників спільного й подвійного роду та наводить по два приклади кожної групи. • Записує за таблицею, до якої відміни належать іменники дім, батько, душа, пісня, галузь, небо, життя, дитя.	• Застосовує правило визначення роду невідмінюваних іменників і узгоджує з ними прикметники й дієслова. • Знаходить і виправляє помилки в роді іменників у реченнях (легкий тюль, головний біль). • Пояснює, чому рід іменників спільного роду визначають за змістом речення або за формою інших слів.	• Усвідомлює значення мовної норми для точного й культурного мовлення. • Ставиться відповідально до вибору слова, зокрема фемінітива, залежно від стилю тексту.

Базові поняття і терміни

рід іменника, іменники спільного роду, іменники подвійного роду, паралельні родові форми, невідмінювані іменники, фемінітиви, відміна.

Форми роботи

- фронтальна бесіда й мозковий штурм
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею
- спостереження за прикладами

- редагування речень

Обладнання та реактиви

- таблиця «Рід іменників» (рід за закінченням, спільний і подвійний рід, невідмінювані іменники) на слайді
- таблиця відмін іменників із прикладами душа, пісня, дім, стіл, батько, небо, галузь, дитя
- Словник-довідник з культури української мови (стаття «Зал — зала»)
- слайд з реченнями з помилками в роді іменників
- підручник, зошити, роздруковані картки із завданнями

Демонстрації

- Слайд з парами слів «сирота Тарас» і «сирота Оксана» — помічаємо, що закінчення те саме, а рід різний і залежить від змісту речення
- Слайд зі словниковою статтею «Зал — зала» — помічаємо, що паралельні форми збігаються в значенні, але розрізняються походженням і вживанням
- Таблиця роду невідмінюваних іменників з прикладами метро, леді, Токіо, «Юманіте» — помічаємо, що рід залежить від значення слова, а не від закінчення
- Слайд з помилковими реченнями «Прозора тюль», «головна біль», «враження розкошу» — помічаємо, що рід перенесено з російської мови

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — приклади іменників із пісень і творів В. Крищенка, В. Симоненка, О. Гончара, М. Стельмаха, які аналізуємо на уроці
- Іноземна мова — іншомовне походження слів зал (нім. der Saal) і зала (фр. la salle), невідмінювані слова меню, кафе, таксі

Місце уроку в темі

Попередній урок: На попередньому уроці учні повторили поділ частин мови на самостійні та службові й загальне значення іменника.

Наступний урок: На наступному уроці вивчатимемо відмінювання іменників, закінчення в непрямих відмінках і особливості правопису.

Безпека

- Під час роботи в парах учні залишаються на своїх місцях і не пересуваються класом, щоб не створювати тисняви між рядами.

- Слайди й таблицю показує вчитель з одного екрана, а учні не підходять до проєктора й кабелів.
- Смартфони на уроці ввімкнені лише для роботи зі словником за вказівкою вчителя, у вільний час вони лежать екраном донизу.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й показує на слайді епіграф.

Учні: Вітаються, відкривають зошити, читають епіграф.

Тема уроку «Іменник. Рід і відміни іменників». Епіграф «Мова має два потужних крила, які дають їй повнокровне життя» (І. Вихованець). Учитель пояснює, що граматика є одним із цих крил, а сьогодні клас працюватиме над категорією роду.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм. Читає запитання по одному, дає 40 секунд на письмову відповідь одним рядком, потім коротко перевіряє відповіді з місця.

Учні: Кожен письмово записує відповідь у зошит одним рядком, потім звіряє її з відповіддю, яку озвучують двоє-троє учнів.

1. На яке питання відповідає іменник і що він означає? Відповідь. Іменник відповідає на питання хто? що? і означає предмет. 2. Якими граматичними категоріями характеризується іменник? Відповідь. Рід, число, відмінок. 3. Які іменники називають власними, а які загальними? Відповідь. Власні є іменами, назвами конкретних осіб, місць, наприклад Дніпро, Марія, а загальні називають однотипні предмети, наприклад річка, однокласниця. 4. Наведіть приклад збірного іменника. Відповідь. Козацтво, птаство, листя. 5. Назвіть по одному іменнику-назві істоти й неістоти. Відповідь. Школяр, словник.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям і ставить проблемне питання.

Учні: Спостерігають, висловлюють припущення двома-трьома реченнями.

Приклади на слайді. Перший приклад. «сирота Тарас» і «сирота Оксана». Закінчення однакове, а рід різний. Другий приклад. «зал» і «зала». Значення те саме, а рід різний. Третій приклад. Метро, кафе, таксі. Закінчення немає або воно не відмінюється, але ми все одно визначаємо рід. Проблемне питання. Чому за закінченням не завжди можна визначити рід іменника, якщо сирота може бути і він, і

вона, а метро й Токіо належать до того самого роду? Очікувана відповідь учнів. Щось інше, ніж закінчення, визначає рід, наприклад значення слова або форми інших слів.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності. Спочатку керує роботою з текстом підручника, потім дає таблицю для заповнення в парах, наприкінці веде спостереження за прикладами й складання алгоритму. Демонстрації показує поруч із поясненням.

Учні: Читають, виписують, заповнюють таблицю в парах, спостерігають, формулюють алгоритм і записують його в зошит.

Активність 1 (7 хв). Робота з текстом підручника. § 40 (Глазова, с. 175, 176) і § 41 (Глазова, с. 179, 180). Прочитайте матеріал і складіть у зошиті перелік із трьох пунктів, а продуктом буде перелік правил про рід. Очікувані відповіді. Іменникові властивий граматичний рід. Чоловічий, жіночий, середній. У назвах людей і тварин рід розрізняє стать (брат і сестра, козак і козачка). Назви малят середнього роду (дитя, кошеня, ягня). У множині рід не виражається, його визначають за початковою формою (кущі, бо кущ). Іменники, що вживаються тільки в множині, роду не мають (двері, ворота, окуляри). Паралельні родові форми мають зал і зала, птах і птаха (Глазова, с. 175, 176). Назви осіб за професією у формі чоловічого роду характеризують особу поза статтю (професор Гаврилишина), а фемінітиви авторка, лекторка, редакторка нормативні, адвокатеса й директриса мають позначку «розмовне» (Глазова, с. 177, 178). Демонстрація. Слайд зі словниковою статтею «Зал, зала». Що помічаємо. Словник вказує походження й особливості вживання. Активність 2 (5 хв). Робота в парах із таблицею. Учні заповнюють у зошиті таблицю з двох колонок «Іменники спільного роду» і «Іменники подвійного роду», добираючи по два приклади до кожної. Очікувані відповіді. Спільний рід, іменники із закінченнями -а, -я, що називають осіб за характерними діями або рисами. Листоноша, сирота, староста, бідолаха, ябеда, базіка, плакса, нероба. Рід визначають за змістом речення або за формою інших слів. Староста Роман і староста Ірина (Глазова, с. 179, Караман, с. 143). Подвійний рід, слова, які мають форми двох родів. Вовчище (чоловічого й середнього), бабище, ручище, ножище (жіночого й середнього). Вони мають іронічно-зневажливий або експресивний відтінок. Демонстрація. Слайд зі словами «сирота Тарас» і «сирота Оксана». Активність 3 (9 хв). Спостереження за прикладами і складання алгоритму. Питання вчителя. Що спільного в словах метро, інтерв'ю, меню, кафе? Очікувана відповідь. Це іншомовні невідмінювані іменники, назви неістот, вони середнього роду. Алгоритм для запису в зошит. У назвах людей рід визначають за статтю (мадам, леді, фрау жіночого роду, месьє, маестро чоловічого). Назви тварин чоловічого роду (какаду, шимпанзе), але цеце жіночого. Географічні назви мають рід за родовою назвою (багатолюдне Токіо, зелена Кіліманджаро). Назви газет, журналів, веб-сайтів мають рід за загальною назвою (популярна «Юманіте», дискусійний «Еспресо»). Абревіатури мають рід опорного слова (РЄ жіночого роду, Громадське ТБ середнього) (Глазова, с. 182, 183). Далі вчитель показує таблицю відмін, учні записують у зошит по одному рядку на відміну. Правило. Відміну визначають за родом і закінченням у називному відмінку однини. І відміна. Іменники жіночого й спільного роду із закінченнями -а, -я (душа, пісня, сирота). ІІ відміна. Іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (дім, стіл) або із закінченням -о (батько) та іменники середнього роду на -о, -е, -я (небо, поле, життя, видовище). ІІІ відміна. Іменники жіночого роду з основою на приголосний (галузь). ІV відміна. Іменники середнього роду, що називають малят (дитя, вовченя). Питання класу. До якої відміни належить слово староста і чому? Очікувана відповідь. До І відміни, бо закінчення -а, а рід спільний (Шевчук, с. 143). Демонстрація. Таблиця відмін із прикладами.

Закріплення 9 хв

Учитель: Видає картки, організовує виконання чотирьох завдань, перевіряє відповіді з місця.

Учні: Виконують завдання письмово, звіряють відповіді, виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом «Повернення до проблемного питання» і керує усним обговоренням.

Учні: Усно діляться висновками, письмово дають відповідь на проблемне питання.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Оголошує й коротко пояснює домашнє завдання, відповідає на запитання.

Учні: Записують завдання в щоденник.

Завдання для закріплення

1. Визначте рід кожного іменника і запишіть його в дужках. Іменники вжиті в таких словосполученнях. Зручне метро, смачна салямі (ковбаса), багатолюдне Токіо, популярна «Юманіте» (газета).

Відповідь: Метро середнього роду, салямі жіночого роду, Токіо середнього роду, «Юманіте» жіночого роду. Метро належить до неістот, тому середній рід. Салямі позначає ковбасу, а слово ковбаса жіночого роду. Токіо є містом, тому середній рід. «Юманіте» є газетою, тому жіночий рід.

2. Підкресліть іменники спільного роду і поясніть, за чим визначили рід у реченні. «Забарилась недотепа, а староста Роман пішов далі. Бідолаха, і той усміхнувся.»

Відповідь: Іменники спільного роду недотепа, староста, бідолаха. У першому реченні недотепа жіночого роду, бо дієслово забарилась має жіночу форму. Староста Роман вказує на чоловічий рід. Бідолаха чоловічого роду, бо займенник той чоловічого роду.

3. Узгодьте прикметники з невідмінюваними іменниками, ставлячи їх у потрібному роді. Запишіть. (змістовний) резюме, (вищуканий) леді, (швидкий) таксі, (вправний) маестро.

Відповідь: Змістовне резюме, бо резюме неістота середнього роду. Вищукана леді, бо леді називає жінку. Швидке таксі, бо таксі неістота. Вправний маестро, бо маестро називає чоловіка.

4. Відредагуйте речення, виправивши помилки в роді іменників. «Прозора тюль на вікнах надасть кімнаті затишку, а головна біль минула вже від чашки чаю.»

Відповідь: Прозорий тюль на вікнах надасть кімнаті затишку, а головний біль минув уже від чашки чаю. Слова тюль і біль у цих значеннях вживають у чоловічому роді.

Диференціація

Сильним: Складіть два речення з іменниками спільного роду так, щоб у першому йшлося про чоловіка, а в другому про жінку. Додайте до кожного прикметник чи дієслово, які однозначно вказують на рід. Обидва речення мають мати емоційну оцінку, наприклад іронічну.

Підтримка: Скористайтеся опорою. Щоб визначити рід невідмінюваного іменника, спершу подумайте, яку істоту чи предмет він називає. Зразок на іншому прикладі. Слово шосе називає неістоту, тому воно середнього роду, і правильно кажемо «нове шосе». Застосуйте цей зразок до слів кашне та журі.

Домашнє завдання

Базове: Повторити § 40 і § 41 за підручником (Глазова, с. 175, 179, 180) і виконати вправу 359: записати географічні назви з прикметниками-означеннями, правильно узгодивши рід.

За вибором: Скласти короткий міні-словничок із шести іншомовних невідмінюваних слів, які ви вживаєте в мовленні, указавши рід кожного. Скласти з трьома з них речення так, щоб рід було видно з форми дієслова чи прикметника.

Рефлексія

Прийом «Повернення до проблемного питання». Письмово, на аркуші, кожен у двох реченнях відповідає на питання, чому за закінченням не завжди можна визначити рід іменника. Далі усно пара обмінюється відповідями й один учень від пари озвучує одну найточнішу відповідь. Очікувана відповідь. Рід іменників спільного роду визначають за змістом речення або за формою інших слів, а рід невідмінюваних іменників за значенням слова чи за загальною назвою, тому одного закінчення замало.

Історична довідка

Іменники зал і зала збігаються в значенні, але розрізняються походженням. Слово чоловічого роду зал запозичене з німецької мови, а слово жіночого роду зала з французької. У сучасній українській мові частіше вживають варіант зал, а в художніх творах XIX і початку XX століття трапляється лише зала (Глазова, с. 178, 179).

Джерела:

- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 175
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 175, 176
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 176
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 177
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 177, 178
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 178
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 178, 179
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 179, 180
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 180
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 180, 181
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 181, 182
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 182
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 182, 183
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 183